

- analysis in Singapore, Arbeitsberichte/IVT 2011, p. 729.
28. D. Yoon, The trend and user behaviors of Japan's IC-Card system, Waveform Diversity and Design Conference, 2009 International, IEEE 2009, February, pp. 183-187.
29. A.S.I. Almselati, R.A.O.K. Rahman, O. Jaafar, An overview of urban transport in Malaysia, Sociol. Sci. 6 (1) (2011) 24-33.
30. N. Sharaby, Y. Shiftan, The impact of integration on travel behavior and transit ridership, Transp. Policy 21 (2012) 63-70.
31. East Japan Railway Company, Suica, viewed 25 August 2018 <https://www.jreast.co.jp/e/pass/suica.html> 2018.
32. Octopus, Standard Octopus, viewed 25 August 2018 (2018) <https://www.octopus.com.hk/en/consumer/octopus-card/products/on-loan/standard.html>.
33. Мороз О. Закордонний досвід організації транспортного обслуговування населення в містах / О. Мороз // Економічний аналіз. - 2013. - Т. 12(1). - С. 222-225. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12\(1\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12(1)_46).
34. Автоматизированная система оплаты проезда [Электронный ресурс] // LOT Group – Режим доступу до ресурсу: <http://lotgroup.eu/ru/product/smart-city/afc/>
35. Бойко Ю.О. Впровадження автоматизованої системи контролю оплати проїзду із мобільним модулем NFC на громадському транспорті // Бойко Ю.О. // Технологический аудит и резервы производства. – 2014. - № 4/2(24). - С. 24-28.
36. Офіційний сайт «КС Мехатронікс». Автоматизована система оплати проїзду CS-Trans Електронний ресурс. – Режим доступу: https://card-sys.com/products/Avtomatizovana_sistema_oplati_prozdu_CS-Trans
37. Офіційний сайт «Системний зв'язок». Автоматична система оплати проїзду та обліку пасажирів Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://szvk.te.ua/modules/payment-system/>

УДК 338.2; 330.88

Nesterenko Olena,
PhD in Economics, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine

NEOLIBERAL CONCEPT OF ECONOMIC FREEDOM: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONTENTS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

Нестеренко Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна

НЕОЛІБЕРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Abstract. The article summarizes the theoretical and methodological foundations of the neoliberal concept of economic freedom and reveals the ways of its practical implementation using the integrated index of economic freedom. The principal approaches that are the basis for identification, implementation and further realization of the neoliberal concept of economic freedom are revealed. It is proved that the integrated index of economic freedom allows to evaluate the practical implementation of the neoliberal concept, in particular the dynamics of adherence to the principles of economic freedom and the consequences of restriction of economic freedom on the basis of measuring the level of liberal orientation of state decisions and the normality and stability of the existing institutional environment.

Анотація. У статті узагальнено теоретико-методологічні засади неоліберального концепту економічної свободи та розкрито шляхи його практичної реалізації за допомогою інтегрованого індексу економічної свободи. Розкрито принципові підходи, які є першоосновами ідентифікації, впровадження та подальшої реалізації неоліберального концепту економічної свободи. Доведено, що інтегрований індекс економічної свободи дозволяє оцінити практичне втілення неоліберального концепту, зокрема динаміку додержання принципів економічної свободи та наслідки обмеження економічної свободи на основі вимірювання рівня ліберальної орієнтованості державних рішень та унормованості й стійкості існуючого інституційного середовища.

Keywords: Economic Neoliberalism; Economic Freedom; Neoliberal Concept of Economic Freedom; Index of Economic Freedom.

Ключові слова: економічний неолібералізм; економічна свобода; неоліберальний концепт економічної свободи; індекс економічної свободи.

Постановка проблеми. Проблематика економічної свободи не посідає чільного місця серед сучасних економічних досліджень, незважаючи на її надзвичайну актуальність і значущість. Економічна свобода, її сутнісний зміст та способи досягнення радше ставали предметом філософських, соціологічних та політичних досліджень, аніж економічних, подеколи перетворюючись на побічний продукт ідеологічних дискусій з питань економічної політики. Серед багатоманіття напрямків економічної науки лише неолібералізм ґрунтовно досліджував значення економічної свободи і доводив її провідну роль в процесі економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ретроспектива та сучасність теоретико-методологічних розробок неоліберального напрямку економічної науки репрезентовані працями багатьох відомих економістів, зокрема представників неоліберальної економічної теорії та її дослідників: Дж. Івартні [14], Р. Лоусона [13], Л. фон Мізеса [6], Дж. С. Мілля, В. Ойкена, М. Ротбарда [15], М. Фрідмана [9], Ф. фон Хайєка [3], Д. Харві [10]. Проблематика запровадження неоліберальних засад соціально-економічного розвитку, адекватності неоліберальних настанов стану і характеру економічних процесів в Україні знайшла відображення у публікаціях вітчизняних учених – В. Базилевича, А. Гальчинського [1], В. Гесця [2], А. Гриценка, П. Єщенка, В. Тарасевича, А. Чухна та ін. Однак поза увагою залишаються деякі істотні особливості ідейно-методологічного обґрунтування та практичної реалізації неоліберального концепту економічної свободи, які потребують глибокого осмислення та узагальнення.

Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних засад неоліберального концепту економічної свободи та розкриття шляхів його практичної реалізації за допомогою інтегрованого індексу економічної свободи. У широкому контексті мова йде про пошук вирішення проблеми ідентичності неоліберального концепту економічної свободи в теоретико-методологічній та практичній площинах, від переліку його засадничих принципів до можливостей оцінювання рівня запровадження цих принципів в економіці.

Виклад основного матеріалу. Як реалізується економічна свобода в сучасному глобалізованому середовищі в умовах значного державного впливу, а подеколи і його посилення? На основі яких механізмів економічна свобода набуває свого практичного втілення і наскільки потужно відбувається цей процес? Як оцінити рівень економічної свободи/несвободи окремих країн?

Неоліберальний концепт економічної свободи має своїм засновком ідеї класичного економічного лібералізму, втілені задовго до ХХІ століття у теоретичних пошуках класичної школи економічної науки, згодом вельми схематично продовжені неокласичною школою та глибинно й

змістовно модифіковані представниками неоліберальних шкіл [3; 6; 9; 10; 15].

Класичний економічний лібералізм визнавав переваги механізмів соціально-економічної саморегуляції, ринкової організації господарства, приватної власності, свободи підприємництва, невтручання держави в економічне життя [1; 8]. Від класиків поширюється й розуміння людини як самодостатньої цінності поруч із визнанням пріоритетності індивідуальних дій і рішень та захистом приватних прав в економічному житті, насамперед права приватної власності. З плином часу віра у досконалість ринкових регуляторів поступово згасала, хоча час від часу і розпалювалась з новою силою під час кризи інтервенціоністських теорій та політик. Ідея малої, але сильної держави, незважаючи на відмінності між неоліберальними школами, у цілому зберігає свою актуальність [3; 6; 9] (ймовірно, лише за винятком німецького ордолібералізму). Неоліберальний ідеал місця і ролі держави (уряду) в економічній системі, за якого досягається найвищий ступінь економічної свободи, реалізується шляхом забезпечення захисту прав власності, підтримання стабільного стану грошової системи, додержання свободи обміну та підприємництва, надання урядом обмеженого переліку суспільних благ та виконання чітко визначеного, але малочисельного, кола соціальних зобов'язань [11].

Доволі примітивне розуміння лібералізму як невтручання держави в економічне життя наразі відійшло в минуле [5]. У сучасному світі «лакмусом» додержання ліберальних та неоліберальних принципів є рівень підтримки економічної свободи інституціями та державною політикою окремих країн [11]. Це своєрідна форма прояву взаємодії механізмів державного регулювання та ринкового саморегулювання, коли сучасні держави свідомо докладають зусиль задля забезпечення рівних і відносно вільних умов для реалізації економічних прав, свободи вибору, обміну та підприємницької діяльності.

Неоліберальний концепт економічної свободи в економіко-філософському розумінні ґрунтується на посиленні людиноцентризму соціально-економічних систем та гуманізації економічного середовища [1, с. 49-85], забезпеченні транспарентності економічних відносин, інституціоналізації взаємодій між усіма учасниками соціально-економічних процесів, узгодженості індивідуалістичних начал господарювання із взаємовигідною та відповідальною економічною діяльністю.

Саме тому концептуальні засади неоліберальної теорії щодо економічної свободи не замикаються у колі індивідуальних намірів та дій – економічна свобода не здатна реалізуватися ізольовано, вона ґрунтується на механізмах суспільної взаємодії індивідів і тим сприяє становленню інституційного середовища. Останнє, в свою чергу, породжує рух у напрямку

економічної свободи, який забезпечує, згідно нашим переконанням, самовідновлення і взаємообумовленість процесів лібералізації та інституціоналізації. Окрім того, сучасні глобалізаційні процеси, що є відображенням об'єктивних закономірностей соціально-економічного розвитку, сприяють подальшому поширенню неоліберальних підходів у теорії та на практиці.

Першоосновами ідентифікації, впровадження та подальшої реалізації неоліберального концепту економічної свободи ми вважаємо такі принципи підходи:

- додержання наперед визначених правил і норм в економічній діяльності;
- інституціоналізація економічних взаємодій індивідів та економічного середовища в цілому;
- формування конкурентного характеру ринків;
- забезпечення основ конкурентного доступу до економічних ресурсів;
- рівний доступ до інфраструктури усіх учасників ринку;
- відсутність дискримінації в економічній діяльності;
- повага до власності як ключової економічної інституції;
- законодавчий захист приватної власності;
- дерегуляція окремих сфер економічного життя;
- усвідомлення економічної свободи й відповідальності усіма економічними суб'єктами;
- посилення відповідальності економічних суб'єктів і держави за наслідки економічної діяльності;

- розбудова/підтримання обмеженої за розміром і функціями та сильною за повноваженнями держави;

- усвідомлена відмова від патерналістського типу держави;

- прозорість економічної діяльності й економічних процесів в усіх сферах;

- лібералізація підприємницької діяльності;

- формування сприятливого інституційного середовища щодо дозвільного і ліцензійного регулювання та інші.

В ході тривалого соціально-економічного розвитку, нелінійних процесів засвоєння й імплементації означених принципових підходів, неоліберальний концепт економічної свободи набув власної ідентичності, а у процесі взаємодій з іншими концептами розвитку економіки і суспільства довів своє право на існування та практичне втілення [1; 10]. Останнє стає можливим на основі деякого спрощення багатоманітних неоліберальних підходів, які в площині практичної реалізації тісно корелюють із показниками, якими вимірюється інтегрований індекс економічної свободи. Ці групи показників (блоки індикаторів), які ми розкриємо нижче, у цілому презентують неоліберальний ідеал мінімальної держави (уряду) з обмеженими функціями.

У світі щорічно оцінюється досягнутий країнами рівень економічної свободи [12; 14] шляхом їх рейтингового оцінювання на основі порівняння укрупнених груп показників, основні блоки яких представлені на рис. 1.

Джерело: складено автором за [12; 14].

Рис. 1. Основні блоки індикаторів економічної свободи.

Звіт «Економічна свобода у світі», опублікований 2019 року [12], базується на даних 2017 року – це традиційна практика дослідницького

центру Інституту Фрейзера, що дозволяє гарантовано одержувати і ретельно опрацьовувати широкий масив статистичних даних за більш ніж

півторастами країнами світу (звіти оприлюднюються восени). Звіт аналізує дані по 162-х країнах та територіях світу шляхом розрахунку інтегрованого індексу економічної свободи на основі 42-х показників, які характеризують вплив державної політики та інституційного середовища на економічну свободу в окремих країнах. Усі досліджувані країни поділені на чотири квартилі – від першого, який містить 40 найбільш економічно вільних країн, до останнього, четвертого, до якого включено економічно невеликі країни.

Країни з високим рівнем економічної свободи мають значно вищий дохід на душу населення та кращі показники розвитку [13]. Так, у 2017 році ВВП на душу населення найвільніших країн становив 36 770 доларів США, тоді як найменш економічно вільних – 6 140 доларів США. Більше того, річний дохід найбідніших 10 відсотків населення у країнах першого квартиля – 10 646 доларів США, тоді як четвертого – лише 1 503 доларів США. У найвільніших країнах, порівняно з найменш економічно вільними очікувана тривалість життя вища більш ніж на 14 років, дитяча смертність нижча майже у 7 разів, рівень крайньої бідності нижчий майже у 15 разів (1,82 % та 27,22 % відповідно) [12].

Отже, одним із прикладів практичного втілення неоліберального теоретичного концепту служить інтегральний індекс економічної свободи, що об'єднує систему показників, які вимірюють рівні економіко-політичної та інституційної підтримки економічної свободи в окремих країнах світу.

Так, розмір держави (уряду) в економіці дозволяє оцінити низка показників: обсяг державного споживання, величина державних інвестицій, кількість державних підприємств, найвищі граничні ставки оподаткування доходів та заробітних плат, обсяг державних трансфертів та субсидій [11; 12]. Серед факторів, що дозволили Україні дещо покращити цей блок показників, можна виокремити запровадження системи державних закупівель ProZorro та суттєве зниження розміру єдиного соціального внеску [7].

Філософсько-методологічний контекст розрахунку розміру уряду обумовлюється цілком зрозумілими міркуваннями відносно того, якими є існуючі обмеження та вірогідні загрози для економічної свободи. Як відомо, вільний особистий вибір споживачів та виробників істотно обмежується державними діями та ухваленням державною владою певних рішень. Економічна свобода суттєво звужується в умовах зростання обсягів державних закупівель, урядових видатків, підвищення рівня оподаткування, збільшення кількості підприємств, що належать державі та ін. [11, р. 28]. Так, наприклад, кількість державних підприємств в Україні залишається значною, останніми роками становить близько 3,5 тис. підприємств, проте у планах нового уряду залишити у державній власності 766 із наявних

3643 підприємств, а решту – приватизувати [4]. Показники рейтингу, звичайно, не оцінюють планів, а лише результат виконання, тому виваженість рішень та ефективність приватизації вдасться оцінити лише у наступні роки, особливо враховуючи перманентну практику недовиконання чи повного невиконання планів приватизації.

Оцінювання правової системи та рівня захисту прав власності як наріжних каменів економічної свободи відбувається шляхом вивчення засадничих принципів функціонуючої в країні економіко-правової системи, рівня її цивілізованості, рівня розвиненості громадянського суспільства. Найважливішим ще від часів класичного лібералізму був і залишається захист особистих майнових прав (прав власності), фактично система охорони і захисту індивідів та їхнього законно набутого майна державою, наразі, наприклад, захист від рейдерства. Окрім забезпечення державою правового захисту економічної сфери життєдіяльності індивідів, оцінювання правової системи та рівня захисту прав власності також враховує ступінь впливу на економічну свободу сформованих у державі принципів правозастосування щодо контрактів, втрат бізнесу від злочинності тощо. Прихильники неоліберального концепту економічної свободи, а за ними і дослідники інституту Фрейзера, вважають належне функціонування правової системи та функцію захисту прав індивідів та бізнесу найважливішими функціями уряду. В українських умовах ці функції є одночасно і найвразливішими.

До індикаторів рівня розвиненості правової системи належать: незалежність і неупередженість судової влади, несуперечливість законодавства, надійна робота правоохоронних органів, здатність силових структур до втручання у судочинство і політичні процеси [12] та ін. Логіка цієї групи показників зрозуміла, адже створення належної інституційної матриці правового забезпечення і регулювання економічних трансформацій та подальшого соціально-економічного розвитку набуває першочергового значення. Реалії економіки України, які унеможливають покращення позицій у рейтингу економічної свободи за цим блоком, це, зокрема, суперечливість законодавства, невпевненість у справедливості правосуддя, упередженість судової влади, можливість тиску на судові рішення з боку силових, підприємницьких структур та державних органів.

Надзвичайно важливими є індикатори, що оцінюють наявність або відсутність надійних грошей. Використовувані показники відбивають темпи зростання грошової маси, перебіг інфляційних процесів, ступінь валютної лібералізації, зокрема можливість відкриття банківських рахунків у іноземній валюті. Теоретичним підґрунтям оцінювання рівня надійності грошей є висновки економіко-теоретичних досліджень про те, що інфляція зменшує вартість доходів і заощаджень усіх без

винятку економічних суб'єктів. Як відомо, у ситуаціях високої та нестабільної інфляції очікування економічних суб'єктів погіршуються, що обмежує реалізацію економічної свободи.

Окрім того, в Україні до кінця 2018 року зберігалися суттєві обмеження на здійснення операцій з іноземною валютою. Коли ж нарешті лібералізацію валютних операцій було унормовано, з'ясувалося, що нею масово може скористатися транснаціональний спекулятивний капітал, а не реальний іноземний інвестор [1]. З іншого боку, перехід до режиму інфляційного таргетування в Україні відбувся доволі болісно, шляхом значної девальвації національної грошової одиниці у 2014 році, і наразі не забезпечив головного – довіри до національної валюти.

Важливим елементом економічної свободи у сучасному глобалізованому світі є свобода торгівлі на міжнародному рівні. Вона передбачає можливість купівлі, продажу, укладання договорів в умовах, коли свобода обміну поширюється на підприємства та приватних осіб в інших країнах. Протекціоністська політика обмежує здатність громадян брати участь у добровільному обміні з іншими країнами, тобто зменшує їх економічну свободу. Разом з тим свобода торгівлі несе потенційну загрозу більш вигідних торговельних дій розвинених країн і нанесення втрат іншим, тобто здатна суттєво порушувати принцип взаємовигідної й еквівалентної торгівлі. Наразі реаліями глобалізованого світу стає не просто протекціоністська політика урядів країн-лідерів світової економіки, передусім США та Китаю, а й відкриті торговельні війни між ними.

Індикатори цього блоку спрямовані на оцінювання наявності і рівня торговельних обмежень, а саме: тарифних обмежень зовнішньої торгівлі, масштабів квотування товарів, прихованих адміністративних обмежень, регуляторних торговельних бар'єрів. Підлягають врахуванню і дії держави, спрямовані на контроль обмінного курсу, руху капіталу і робочої сили, обмеження іноземної власності та інвестицій. Окремо оцінюється вартість дотримання нормативних вимог щодо експортно-імпорتنних операцій [12]. Таким чином, високі рейтингові оцінки у цій групі стають можливими лише за умови низьких митних тарифів, прозорого та

ефективного адміністрування митних процедур, наявності вільно конвертованої валюти, лібералізації руху матеріального, людського та інших видів капіталу. Поступово відбувається певний поступ України у напрямку лібералізації руху капіталу, проте значною проблемою було і залишається прозоре адміністрування митних стягнень та подолання корумпованості цієї сфери.

Поруч із забезпеченням свободи торгівлі на міжнародному рівні концепт економічної свободи передбачає лібералізацію регулювання підприємницької діяльності усередині країни. Цим обґрунтовується необхідність оцінювання наявності/відсутності обмежень обміну, перешкод на шляху управління власним бізнесом, ускладнень з працевлаштуванням чи отриманням кредитів. Отже, цей блок послугоується сукупністю показників, що оцінюють внутрішню, ендегенну спрямованість державного (урядового) регулювання.

Оцінювання наявних обмежень щодо управління власним бізнесом безпосередньо пов'язане із адміністративними, ліцензійними, податковими інструментами його регулювання, а також враховує приховані статті витрат – вартість відкриття бізнесу, дотримання вимог податкового законодавства, розміри додаткових платежів і хабарів [14]. Значна корумпованість економічних відносин в Україні, високий рівень тіньової економіки, поширені традиції ухиляння від сплати податків впродовж усіх років незалежності не дозволяють покращити існуючу позицію у рейтингу.

Як відомо, непродумані регуляторні дії здатні суттєво обмежувати вхід на ринки, перешкоджати свободі добровільного обміну, знижуючи рівень економічної свободи. Йдеться про обмеження свободи обміну на ринку кредитних ресурсів, наприклад щодо кредитування приватного сектору та контролю рівня ставок за кредитами; обмеження економічної свободи шляхом рестриктивного регулювання ринку праці, зокрема жорстких процедур найму, звільнення, укладення колективних договорів та ін.

Поточне становище України у рейтингу економічної свободи за окремими блоками індикаторів представлено у табл 1.

Таблиця 1

Позиції України у рейтингу економічної свободи у 2017 р.

	Блоки індикаторів (групи показників) економічної свободи	Показник (в балах)	Позиція у рейтингу
1	Розмір уряду	7,16	43
2	Правова система	4,44	108
3	Надійні гроші	4,99	159
4	Свобода міжнародної торгівлі	6,78	100
5	Регулювання	6,44	125
	Інтегрований індекс економічної свободи	5,96	135 місце із 162-х країн

Джерело: складено автором за [12].

Україна була і залишається єдиною європейською країною, що перебуває в останньому квартилі економічно невільних країн, і одночасно залишається найбільш вразливою країною Європи. Найбільш провальним в останньому десятиріччі став 2015 рік – країна опустилася на 148-е місце із 159 країн світу, у 2016-2017 роках становище дещо стабілізувалось, хоча й на вкрай низькому рівні – Україна посіла 138-е і 135-е місця відповідно із 162-х країн світу операцій [12; 14]. Позицію вдалося покращити за рахунок зменшення розміру уряду [4; 7] та вдосконалення регулювання кредитного ринку.

Висновки. Неоліберальний концепт економічної свободи ґрунтується на вимогах повномасштабного додержання права вільного вибору, добровільного обміну та конкурентності економічних відносин, відкритості ринків, недискримінаційного характеру координації економічної діяльності, але найперше – чіткого визначення, додержання і захисту прав власності. Теоретичні уявлення про свободу сформульовані впродовж тривалого періоду представниками багатьох наук – соціальної філософії, політології, політичної економії, тоді як уявлення про економічну свободу репрезентують радше застосування міждисциплінарного підходу в економічній теорії.

Економічна свобода виступає мірилом того, наскільки державні інституції забезпечують відкритість ринків, захист приватної власності, доступ до надійного фінансування, право споживача вільно обирати товари та послуги, право виробника вільно обирати контрагентів та сфери застосування капіталу. Вимірювання інтегрального індексу економічної свободи шляхом ранжування економік окремих країн світу надає практичної реалізації цьому мірилу і є втіленням неоліберальних ідеалів та цінностей.

Наразі правова система в Україні є дуже слабкою, а відтак не забезпечує найнеобхідніших умов для реалізації неоліберального концепту економічної свободи, передусім захисту прав власності та додержання умов укладених контрактів. Пояснюється такий стан не лише утисками економічної свободи з боку державних інституцій, а й відсутністю відповідальності економічних суб'єктів за свої рішення та дії, їх ухилянням від виконання попередньо узятих зобов'язань, а також функціонуванням окремих сфер господарювання поза інституційною матрицею легальних ринкових взаємовідносин.

Література

1. Гальчинський А.С. Лібералізм: уроки для України. Наук.-попул. есе. К.: Либідь, 2011. 288 с.
2. Геєць В. М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. Економіка України. 2010. № 3. С. 5-17.
3. Гаск, Ф. А. Цінність свободи. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 491-530.
4. Кабінет Міністрів України: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/prodazh-neepektivnogo-derzhavnogo-majna>.
5. Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. 788 с.
6. Мізес, Л. Капіталізм, ринок і свобода. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 476-482.
7. Публічні закупівлі Prozorro: офіційний сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/en>
8. Сміт, А. Система природної свободи. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 626-630.
9. Фрідман, М. Взаємозв'язок між економічною і політичною свободою. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 483-490.
10. Харви Д. Краткая история неоліберализма. Актуальное прочтение: пер. с англ. Н. С. Брагиной. М.: Поколение, 2007. 288 с.
11. Block, Walter E., ed. (1991). Economic Freedom: Toward a Theory of Measurement. Proceedings of an International Symposium (Volume 2). Fraser Institute.
12. Economic Freedom of the World: 2017 Annual Report. (2019). URL: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&page=map&year=2017>
13. J. Hall, and R. Lawson (2014). Economic Freedom of the World: An Accounting of the Literature. Contemporary Economic Policy 32, 1: 1–19.
14. J. Gwartney, R. Lawson, J. Hall, and R. Murphy (2018). Economic Freedom Dataset, published in Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report. Fraser Institute. URL: www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset.
15. Rothbard, M.N. (1979). Individualism and the Philosophy of the Social Sciences. Cato Institute, San Francisco,